

доц. д-р СВОБОДА ТОШЕВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

ВЪТРЕШНИЯТ ОДИТ: ГАРАНЦИЯ ЗА ДОБРО УПРАВЛЕНИЕ

INTERNAL AUDIT: A GUARANTEE FOR A GOOD MANAGEMENT

Associate Prof. Dr. SVOBODA TOSHEVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Abstract: In the last several years the managers of numerous countries more and more heavily rely on the internal audit as an independent control function. The reason for this is related to the necessity to identify in time the risk factors in the business of an each company, to create sustainable internal business controls and to guarantee the management of the operational risk.

The increasing role of the internal audit is not accidental. It is imposed also by the capacity of the internal audit to make the risk visible and measure it both in quantitative and qualitative manner and later to manage it successfully.

Key words: internal audit, control functions, risk management

През последните години мениджърите на редица компании все повече разчитат на вътрешния одит като независима контролна функция. Причината за това се свързва основно с необходимостта да се идентифицират своевременно рисковите фактори в бизнеса на всяка компания, да се създават устойчиви вътрешни бизнес контроли и да се гарантира управлението на оперативния риск.

Нарастващата роля на вътрешния одит съвсем не е случайна. Тя се налага и поради възможността чрез вътрешния одит рискът да стане видим, да бъде измерен количествено и качествено, а в следствие да бъде успешно управляван. Глобализацията, навлизането на новите технологии за обработка на данни и комуникация създават много улеснения за бизнеса, но и нови рискове. В практиката на банките и другите финансови институции, както и на фирмите от другите сектори на икономиката се налагат мерки за повишена бдителност по отношение на оперативния риск. Загубите от него могат да бъдат много големи, ако не се изградят устойчиви вътрешни контроли и системно не се поддържа необходимото ниво на бдителност от страна на

ръководството както в централните офиси, така и в по-малките фирмени подразделения.

Финансово-икономическата криза също поставя нови предизвикателства пред управлението на фирмите и вътрешния одит. Някои фирми са изправени пред риска да преустановят съществуването си поради липса на финансови средства, на парични потоци и дори на намаляване на търсенето на предлаганите от тях продукти и услуги. Ограниченията в кредитирането, намаляването на работните места както и редица други мерки в отговор на финансово-икономическата криза изискват внимателен преглед на всички фирмени процеси и изграждане на съответните устойчиви контролни механизми. Финансово-икономическата криза поставя още една нова задача пред вътрешния одит: внимателно анализиране на досегашната му роля по отношение на бизнес-контролите особено във финансовия сектор и идентифициране на допуснатите слабости на управленско ниво.

Именно тази нова ситуация е в основата на нарастващата роля на вътрешния одит.

Разширяване и усъвършенстване на правна рамка на вътрешния одит

Вътрешният одит е правно-регламентирана дейност. През последните години тя активно се развива, като с по-голяма прецизност се формулират в съответните правни актове целите и задачите на вътрешния одит в различните сектори на икономиката – банковото дело, инвестиционното посредничество, пенсионното осигуряване, застраховането, публичния сектор и др.

С най-дълга история е развитието на правната уредба на вътрешния одит в банковото дело. Много важна е Наредба №10 за вътрешния контрол в банките от 26.11.2003. Наредбата определя изискванията към организацията и дейността на вътрешния контрол в банките и банковите групи. Важна нейна особеност на разграничаването на вътрешния контрол и вътрешния одит. Вътрешният контрол се определя като непрекъснат процес, осъществяван от органите за управление и от лицата, заети с вътрешноконтролни функции с цел:

- постигане на целите и задачите на организацията,
- икономично и ефективно използване на ресурсите,
- адекватен контрол на различните рискове,
- опазване на активите, надеждност и цялостност на финансовата и управленската информация и законосъобразност на дейността, съблюдаване на политиката, плановете, вътрешните правила и процедури.

Вътрешният одит се определя като независима оценъчна дейност на сделките, операциите и системите за контрол, която се осъществява от Специализирана служба за вътрешен контрол. Наредбата с необходимата степен на детайлност определя правата и задълженията на вътрешните одитори (наричани още „верификатори“).

Особеност на Наредба 10 е използването на термина „Специализирана служба за вътрешен контрол“, която визира звеното за вътрешен одит. В този смисъл Наредба 10 съдържа известна терминологична неяснота относно наименованието на това звено призовано да извършва одитни дейности.

Тази неяснота е коригирана в друг правен акт, който значително обогатява правната рамка на вътрешния одит в България - **Законът за вътрешния одит в публичния сектор** (Обн., ДВ, бр. 27 от 31.03.2006 г., изм., бр. 64 от 8.08.2006 г., бр. 102 от 19.12.2006 г.). Този закон урежда същността, принципите и обхвата на вътрешния одит в организациите от публичния сектор, статута, функциите на структурите и лицата, които го осъществяват, както и одитните дейности по фондове и програми на Европейския съюз.

Законът съдържа ясна формулировка на вътрешния одит, който се определя като независима и обективна дейност за предоставяне на увереност и консултиране, предназначена да носи полза и да подобрява дейността на организацията. Това може да стане с прилагането на систематичен и дисциплиниран подход за оценяване и подобряване ефективността на процесите за управление на риска, контрол и управление. Принос на Закона за вътрешния одит в публичния сектор е детайлното регламентиране на всички аспекти на вътрешния одит – статута на вътрешните одитори, техните права и задължения, планирането, извършването и докладването на дейността на Звеното за вътрешния одит. Ето защо определено може да се каже, че този правен акт е значителна стъпка напред в развитието на правната рамка на вътрешния одит в България.

В областта на инвестиционното посредничество дейностите по вътрешен одит се регламентирант с Наредба № 38 за изискванията към инвестиционните посредници от 2007 г. В тази Наредба се прави разграничаване между дейностите

по вътрешен одит и вътрешен контрол. Тя възлага много по-строги изисквания към вътрешния контрол като междинно звено между посредника и клиента, гарантиращ сигурност и прецизност по отношение на сделките и отчитане на интересите на страните-партньори. Вътрешният контролър проверява рекламни материали и текстове на публични изказвания на мениджърите на Инвестиционния посредник. Той е длъжен да проверява писмения документ отразяващ информация дадена на клиент по телефона както и законосъобразността на договорите с клиентите. Провежда ежегодни инструктажи по изискванията на Наредбата и проверява минимум веднъж месечно всеки индивидуален портфейл, които се управлява без инструкции от клиента. Подписва ежедневно съответните дневници отразяващи основните компоненти на сключените сделки и следи за постъпилите жалби и взетите мерки. Вътрешният одит от своя страна следи за изискванията на наредбата и за изпълнението на дейностите по линия на вътрешния контрол.

Построена по този начин Наредба 38 отговаря напълно на изискванията на Закона за пазарите на финансови инструменти с цел защита на интересите на клиентите и осигуряване на прозрачност и стабилност на пазара на финансови инструменти.

Пенсионно осигурителните фондове и дружества също стъпват на сериозна правна основа по отношение на вътрешния одит в своята структура. Пример в нова отношение е Кодексът за социално осигуряване (Обн., ДВ, бр. 110 от 17.12.1999 г., в сила от 01.01.2000 г.; посл. доп., бр. 42 от 05.06.2009 г.), поставящ изисквания за наличие на вътрешен одит в съответните организации. Съгласно член 123 – е всяко пенсионно-осигурително дружество следва да има Служба за вътрешен контрол, чийто Ръководител се избира и освобождава от Управителния орган, а Правилата за работа на службата се

утвърждават от Общото събрание на акционерите.

Наредба № 3 от 24.09.2003 за реда и начина за промяна на участие и за прехвърляне на натрупаните средства на осигурено лице от един фонд за допълнително пенсионно осигуряване в друг съответен фонд, управляван от друго пенсионноосигурително дружество изисква вътрешен одитор да следи за спазването на изискванията за прехвърляне регламентирани в наредбата. Друг правен акт - Наредба № 9 от 19.11.2003 г. (в сила от 01.07.2004 г.) за начина и реда за оценка на активите и пасивите на фондовете за допълнително пенсионно осигуряване на пенсионно-осигурителните дружества също поставя важни задачи пред вътрешния одит. В съответствие с чл. 18 т.2 ръководителят на специализираната служба за вътрешен контрол определя длъжностно лице от службата, което следи за спазването на изискванията по наредбата свързани с оценката на активите и пасивите. Съгласно чл. 9 на Наредба № 10 от 26.11.2003 за изискванията към състава и структурата на собствения капитал (капиталова база) на ПОД и към минималните ликвидни средства на дружеството и на управляваните от него фондове за допълнително пенсионно осигуряване, Ръководителят на специализираната служба за вътрешен контрол определя длъжностно лице от службата, което следи за размера на собствения капитал както и за това пенсионно осигурителното дружество да разполага постоянно с ликвидни средства в размер не по-малък от текущите задължения на дружеството.

В застраховането също е изградена съответната правна уредба на вътрешния одит. Това е основно Наредба 32 на Комисията за финансов надзор от 13.09.2006 за изискванията, към организацията и дейността на службата за вътрешен контрол на застрахователя и на лицата включени в застрахователната група. Наредбата дефинира Службата за вътрешен

контрол като изпълняваща функцията по вътрешен одит, както и дейността ѝ като независима, обективна и насочена към подобряване на организацията и дейността на застрахователя. За постигане на целите се прилага систематичен и дисциплиниран подход за оценяване и подобряване на ефективността на процесите на управлението на риска, контрола и управлението.

Правната уредба на вътрешния одит осигурява необходимата рамка за изпълнение на дейностите, за идентифицирането и контрола върху възможните рискови фактори и за ефективното управление на бизнеса.

Динамиката в развитието на бизнеса и новите ИТ технологии

Наред с правната рамка на вътрешния одит, преден план излизат въпросите свързани анализа на вътрешните и външни фактори, които стимулират развитието на функцията. Вътрешните фактори или вътрешните предпоставки за развитието на вътрешния одит се създават от самата пазарна среда, от устойчивото развитие на частния сектор, конкуренцията и различните механизми на пазарното стопанство. Друг фактор са новите информационни технологии. Те бързо променят бизнес-процесите и каналите за комуникация както вътре в организацията, така и извън нея. Бизнес-процесите стават по-гъвкави. Данните се обработват и предават с по-голяма лекота. В същото време възникват нови, по-сложни рискове свързани с достъпа и управлението на приложенията, съхраняването на данни или възстановяването им след бедствия и аварии. Активното навлизане на новите технологии не само налага необходимостта от одитни дейности и в тази област, но и тясна специализация на вътрешните одитори, които следва добре да познават бизнес процесите и информационната им инфраструктура.

Външните фактори са тези, които налага бързата адаптация на бизнеса

към световните стандарти и най-вече тези в Европейския съюз. Като пълноправен член на Европейския съюз българските банки, както и другите небанкови финансови институции, а също и всички фирми и предприятия стремящи се към конкурентоспособност постепенно възприемат съответните европейски стандарти и бизнес практики, като вътрешният одит все повече се налага като важна функция във всяка организация.

Оценката на риска и управлението

В повечето изследвания вътрешния одит се разглежда като независима оценителска функция в рамките на една организация, която има за цел проверката на дейностите в рамките на организацията на основата на оценка на риска и подпомагане на мениджмънта и членовете на организацията при ефективното изпълнение на дейностите и задачите им.

Вътрешният контрол е функция, която категорично изисква оценка на риска. Тази оценка е сърцевина на всяка одиторска проверка. Обхващането на риска, измерването и овладяването правят одита ефективен. Така вътрешният одит дава своя огромен принос в подпомагането на мениджмънта и управителното тяло. Отделът за вътрешен контрол е отговорен пред тях с идентифицирането на риска, с информацията за ефективността и адекватността на системата за вътрешен контрол и качеството в изпълнението на задачите.

В процеса на оценка на риска могат да се обхванат такива параметри като материалност, сложност на даден процес, дейност, система, въздействие на външната и външна среда, степен на конфиденциалност и др.

Рисково-ориентиран подход. Рискова матрица

Вътрешният одитор следва добре да познава основните видове риск с които може да се сблъска една организация :

- инвестиционен
- пазарен,
- операционен (фокусиращ върху ефективността на операциите),
- правен (несъобразяване със съответната правна рамка),
- риск от загубване на репутация,
- странови риск.

С бързото навлизане на информационните технологии особено важно е управлението на информационната сигурност. Потенциалните информационни рискове в сферата на IT управлението обхващат рискове от инвестиции и потенциални разходи, рискове от непозволен достъп, риск от интеграция или опасност данните да бъдат непотвърдени, непълни или неточни, риск от несъответстваща информация, риск от прекъсване на достъпа до информационни услуги, риск от неефективна инфраструктура и др.

Доброто познаване на рисковите фактори и на степента на даден риск дава възможност за рейтинг на риска – малък, среден, висок или много важен, неутрален или несъществен. Някои специалисти се придържат към изискването за прилагане на най-съвършени методи на градиране, други считат, че е нужно логическо осмисляне и групиране на рисковите фактори.

Оценката на риска може да стане и като функция на сумата от финансови средства, която е обект на риск и оценката на възможността тези средства да бъдат загубени.

Чрез функцията на вътрешния одит рискът се идентифицира и измерва, Установява се устойчивостта на вътрешните бизнес-контроли, които го елиминират или намаляват. С това обаче задачите на вътрешния одит не се приключват, защото контролът е превантивен, текущ и последващ. Това означава, че работата на вътрешния одитор е еднакво важна както в процеса на планиране на одитната задача така и при провеждането ѝ, формулирането на

съответните препоръки и проследяване на изпълнение то им.

Вътрешният одит е интегрална част от организацията. Целите, правомощията и отговорностите му се формулират в Правилата за работа на вътрешния одит и се одобряват от висшия мениджмънт. Вътрешният одит не носи отговорност за дейностите, обект на одиторска проверка.

Работата на вътрешният одит изисква пълна конфиденциалност относно информацията, получена чрез одитната работа и съответните констатации и препоръки.

Други важни елементи на обсега на работа на вътрешния одит са

- Изследването и проверката на качеството на изпълнение на поставените задачи в дадена организация въз основа на утвърдените от ръководството процедури.

- Предоставяне на надеждна информация на ръководството и управителното тяло по отношение на функциониращите бизнес контроли (напр. Прилагането на принципите за разделение на функциите, на първично ниво на контрол и т.н.).

- Проверка на спазването на утвърдените от мениджмънта правила за работа и процедури.

- Проверка на акуратността и верността на финансово-счетоводните трансакции.

- Проверка на надеждността на системите за обработка и съхраняване на информацията.

- Проверка на икономичното и ефективно използване на ресурсите.

- Проверка на спазването на изискванията на съответната правна рамка - закони и наредби, които поставят своите правни изисквания по отношение на дадена организация.

- Сътрудничество с външните одитори.

Вътрешният одит се осъществява при голямо разнообразие от конкретни ситуации, национална и регионална

специфика. В същото време това той се основава на общи принципи, характерни черти и стандарти.

Характерните черти и международни стандарти за професионална практика.

Възможностите на вътрешния одит да допринесе за доброто управление на организацията са заложени в международните стандарти за професионална практика – присъщи за дейността, стандарти за изпълнение на работата, които се прилагат при всички одитни услуги, уточняващи стандарти за изпълнението на отделни видове ангажименти. Така например Стандарт 1100 „**Независимост и обективност**” гарантира независимия статут на вътрешния одитор. Независимостта дава възможност вътрешният одит да бъде безпристрастен в работата си. Вътрешният одитор не може да се занимава с дейности, извън фирмата, които биха нарушили неговият независим статут и биха създали конфликт на интереси. Във връзка с независимостта на вътрешния одит се налага необходимостта от специално поведение на вътрешния одитор, което да го държи на разумна дистанция както от одитираните, така и от мениджмънта.

В своята работа вътрешният одитор следва обективно да отразява съществуващите рискове, обективно да направи оценка на съществуващите бизнес контроли за тяхното регулиране и да предложи реалистични, изпълними препоръки. Резултатите от одиторските проверки предварително се предоставят на одитираното звено за да се избегнат грешки или недоразумения.

Одиторите не могат да изпълняват оперативни функции.

Стандарт 1110: Организационна независимост изисква Ръководителят на вътрешния одит да докладва на такова ниво в организацията, което да позволява на вътрешния одит да изпълнява своите ангажименти. Ръководителят на вътрешния одит следва да

разчита на подкрепата на мениджмънта и на Борда на директорите за целите на изпълнението на своите задачи. Ръководителят на звеното за вътрешен одит следва да има пряка връзка с мениджмънта, да участва в съвещанията, които разглеждат дейностите по одитиране, финансов контрол, управлението и контрола като цяло.

Стандарт 1200: Професионализъм, компетентността и прецизността са задължителни качества за всеки вътрешен одитор. Той трябва да има много добри познания и умения за бизнеса и неговите елементи, обект на одитиране. Наред с това вътрешният одитор следва да притежава комуникационни умения, както и стремежът непрекъснато да повишава своята квалификация в зависимост от новите моменти в бизнес средата.

Наред с посочените стандарти вътрешният одит се основава и на детайлни стандарти за непрекъснатото повишаване на професионалната квалификация, на стандарти за оценяване на програмата за качество, за докладване, за управление на риска и др. От една страна те гарантират успешното изпълнение на одитните ангажименти, а опосредствувано - чрез резултатите от одитите и успешното управление на организацията.

Практическото осъществяване на одиторската проверка

Практическото осъществяване на одиторската проверка изисква както методологически, така и практически знания и умения. То е своеобразен вид изкуство. Изкуство – защото с внимателно и с прецизност следва да се анализира всяка дейност от даден процес, да се подготви рисковата матрица със съответните дейности от страна на одитора, впоследствие да се осмислят качествени предложения за преодоляване на проблемите и рисковете в отделните бизнес-процеси. Изкуство е възможността на вътрешния одитор да добавя стойност (to add value), т.е да

даде своя принос в подобряване на ефективността на процесите, а от тук и по отношение на приходите и печалбата от бизнеса.

Въпреки, че тази връзка е опосредствувана, устойчивите бизнес контроли, съчетани с ефективна работа от страна на вътрешния одитор, създават нужните условия и предпоставки за намаляване и ограничаване на множеството рискове и в крайна сметка за растеж на приходите, съответно и на чистата печалба.

Одиторската проверка не е самоцелно действие. Тя се предхожда от внимателния анализ на всички аспекти от изпълнението на дадена дейност или процес. Написани ли са достатъчно детайлни и ясни вътрешни правила и процедури, очертани ли са отделните елементи на всяка дейност със съпътстващите ги бизнес-контроли. В банковата дейност например един от основните принципи е принципът на четирите очи или т.нар двоен контрол. Ако един експерт въвежда дадена операция, то друг я проверява и потвърждава. Но и двамата следва да бъдат добре подготвени и обучени, да познават в дълбочина всяка дейност, която изпълняват. Съвсем естествено е това да е добре описано в техните длъжностни характеристики.

Изчерпателните и текущо актуализирани длъжностни характеристики защитават еднакво добре както специалистите, така и техните работодатели и ръководители. Ето защо вътрешният одитор неизменно свързва всяко начало на своята работа с три опорни пункта: вътрешни правила и процедури, обучените с цел познаване на процесите и дейностите, наличие на точни, изчерпателни длъжностни характеристики. Тясно свързани помежду си, те създават необходимата благоприятна среда за коректното изпълнение на процесите и дейностите и намаляване на рисковете свързани с тях. В тези при опорни пункта намира израз корпоративната култура на всяка една организация.

Следващ етап от одиторската проверка е подготовката на плана за нея: Той включва началната среща с ръководителя на звеното или организация, работа на място, подготовка на първоначален одиторски доклад, обсъждане с последващо подготвяне на окончателния одиторски доклад. Стартовата среща има за цел да създаде екипност между двете страни – одитираното звено и одитиращите. На нея одиторът формулира основните цели на одита, процесите и дейностите, които той ще проверява, както и документацията, с която ще работи. Одитираното звено, на свои ред докладва за своята структура, процеси, персонал, както и вътрешните и външни фактори, които оказват или се очаква да окажат влияние върху извършваната дейност. Стартовата среща е делова среща, но това е и срещата, от която зависи как ще работят и взаимодействуват двете страни. Постигането на екипност е изключително важно – от една страна одитираното звено трябва срочно и ритмично да предоставя изискваните документи, а вътрешният одитор да осъществява своята “полева работа” така, че да не възпрепятствува изпълнението на текущите задачи. В хода на самата проверка, след работната среща могат да се прилагат различни одиторски техники:

- Въпросници, с помощта на които могат да се идентифицират критичните области, силните и слабите страни на процеса.
- Одиторска извадка, осигуряваща одиторски доказателства. При работа с одиторска извадка одиторът обаче приема риска, че някои от грешките няма да се идентифицират.
- Подготовка на одиторски тетрадки / формуляри. Те съдържат достатъчно информация за проверявания процес или организационна единица. Следва да са пълни т.е. трябва да съдържат отговор на всички поставени въпроси, стегнати по съдържание, стандартизирани по форма.

Следва да реферират към определена констатация.

- Диаграми и анализи. Следва да съдържат ясна индикация за целта, която се преследва. Методологията, която се използва. Резюме на констатациите и заключенията.

- Документи – фактури, извадки от процедури, документи удостоверяващи транзакции и др. Следва ясно да реферират от източника, от който са получени.

- Интервюта. Бележките по тях следва да съдържат единствено факти, споделени от интервюирания, а не мнение на одитора.

- Наблюдения.

Одиторът не е нито инспектор, нито ревизор. Той може да стигне до важни констатации, да формулира недостатъци като използва определена градация на рисковете. От него се очаква обаче да предлага ефективни решения, адекватни за конкретните дейности и ситуации. Това означава както натрупване на много познания в дадената област, така и иновативно мислене, творчество и интелект. Обсъждането на констатациите е един от най-интересните етапи в одиторската проверка. Тук в много случаи си дават среща рутината и привикването с определена практика или подходи, които вече са неефективни, както и идеите за промяна. Много често напр. организацията подценяват комуникациите със своите клиенти. Един прост пример е т.нар. върната поща, която се счита за нещо досадно и се класира в някаква папка. Но зад върната поща могат да се крият редица промени в статуса на клиентите, които е желателно да се идентифицират, за да може и напред да се разчита на работа с тях.

Одиторската работа не завършва с приемането на констатациите и съответно на окончателния доклад. Това е само документация за извършената работа и мерките, които са одобрени за преодоляване на грешки или рискове. Последващият контрол е не само

необходим. Той е изключително важен защото е не само гаранция за изпълнението на одиторските препоръки, но и практическа проверка на тяхната ефективност.

Одиторският доклад може да бъде категоризиран като “конфиденциален” ако съдържа сериозни констатации за загуби, чувствителна информация, или информация, достъпът до която е ограничен.

Взаимодействието с мениджмънта

Вътрешният одитор следва да е много добре запознат с целите на мениджмънта. Той докладва резултатите от своята работа на Управителя и на неговия ръководен екип, които са отговорни за формулирането на вътрешните правила за функциониране на всяка дейност, наличието на първичен контрол и процедури. Одиторът съветва управителя дали те са адекватни, ефикасни и ефективни и дали те се спазват от служителите на институцията. Одиторът не може да участва в процеса на вземане на решения. Той може да съветва, да препоръчва, като така дава своя принос и “добавя стойност” за установяване на устойчиви контроли и предотвратяване на риска. Поемането на всякакви други функции би нарушило принципа на независимостта на вътрешния одит.

Доброто сътрудничество на вътрешния одит с мениджмънта гарантира добри резултати за управлението на бизнеса, но не са изключени и конфликти. Те могат да възникнат ако например мениджърите споделят идеята за по-ограничен обхват на одиторските проверки, а одиторите се стремят към обратното в желанието си за максимална ефективност на своята работа. Мениджърите могат да ограничават одиторите до областите, свързани със счетоводството, и финансовия контрол, докато вътрешният одит може да се стреми към равнопоставеност на отделните звена, ако оценката на рисковите фактори изисква такъв подход.

Конфликти с одитираните също са възможни. Ако вътрешният одитор не се приема, ако общуването с него е сложно, той не би могъл да бъде достатъчно ефективен. Това е така, ако се счита, че той е човекът който търси грешки, че неговият доклад е някакъв вид наказание пред мениджмънта.

Заключение

Вътрешният одит се нуждае от добър прием и от разбиране както от

страна на мениджмънта, така от страна на одитираните. Необходима е психологическата готовност, както професионалната компетентност по отношение на функциите на вътрешния одит и огромния му потенциал да работи за устойчивото развитие на институцията чрез механизмите на оценка на риска и неговото управление.